

Marzena Czernicka*

Ewolucja systemu partyjnego i sceny politycznej w Bułgarii w latach 1990-2017 – od dwublokowości do wielopartyjności

The evolution of the party system and the political scene in Bulgaria in 1990-2017 – from two-block to multiparty system

Abstract: This article concerns the evolution of the party system and the political scene of Bulgaria after the system transformations. The foundations of this analysis are the results of the elections to the National Assembly in the years 1990-2017. In order to identify the type of the party system, official election results and the effective number of parties index (ENP) were used. This index was used to characterise the party system after 2001. Some conditions from communism time had an influence on the shape and kind of how the Bulgarian party system and political scene evolved after system transformation. Between 1990-2001 in Bulgaria, a two-block or two and a half-block party system existed. From 2001 it evolves in the direction of a multiparty system.

Keywords: Bulgaria, political scene, party system, political transformation, collapse of the USSR

Streszczenie: Artykuł dotyczy ewolucji systemu partyjnego i sceny politycznej w Bułgarii po przemianach ustrojowych. Podstawą analizy są wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego z lat 1990-2017. Do określenia typu systemu partyjnego, oprócz oficjalnych wyników wyborczych, wykorzystany został indeks efektywnej liczby partii (ELP). Użyto go do charakterystyki systemu partyjnego po 2001 r. Na kształt i sposób, w jaki ewoluował bułgarski system partyjny i scena polityczna po przemianach ustrojowych, duży wpływ miały niektóre uwarunkowania z czasów komunizmu. Bułgarski system partyjny z lat 1990-2001 określić można jako dwublokowy lub dwuipółpartyjny. Od 2001 r. ewoluuje on w kierunku wielopartyjnego.

Słowa kluczowe: Bułgaria, scena polityczna, system partyjny, transformacja ustrojowa, upadek ZSRR

* Marzena Czernicka – dr, Instytut Studiów Politycznych PAN, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2317-2169>, e-mail: marzena.czernicka@isppan.waw.pl

Wstęp

W grudniu 1991 r. nastąpił rozpad Związku Radzieckiego (ZSRR). Dla Bułgarii, będącej państwem satelickim ZSRR, jak i dla państw poradzieckich oznaczało to nieznaną dotychczas rzeczywistość polityczną, społeczną i ekonomiczną, jak również nową sytuację w obszarze bezpieczeństwa. Andrzej Antoszewski wydarzenia, które zachodziły wówczas w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, nazywa „krytycznymi”¹, tzn. takimi, które pojawiają się w określonej kolejności i ułatwiają bądź utrudniają nagromadzenie się zasobów potrzebnych w pierwszej kolejności do ustanowienia, a następnie do utrwalenia demokracji lub autorytaryzmu.

W Bułgarii upadek komunizmu datowany jest na kilka wydarzeń z przełomu lat 80. i 90. XX w. Za wydarzenia przełomowe, czy też „krytyczne”, uznawane są m.in. odsunięcie Todora Żiwkowa od władzy (listopad 1989 r.), ustanowienie demokratycznej konstytucji (lipiec 1991 r.), jak również pierwsza alternacja władzy (październik 1991 r.)². Niewątpliwie wszystkie te wydarzenia przyczyniły się do obalenia komunizmu w tym kraju. Jednak wydarzeniem, które formalnie dopełniło upadek systemu komunistycznego w Bułgarii i w Europie Środkowo-Wschodniej, był właśnie rozpad ZSRR. Dla uwolnionych spod komunizmu państw rozpoczął się nowy etap – transformacja ustrojowa, oznaczająca demokratyzację państwa. Każde z tych państw we własnym tempie i w indywidualny sposób przeprowadzało transformację ustrojową. Wynikało to z różnych pozycji startowych, w jakich znalazły się te państwa w momencie rozpadu ZSRR, oraz modelu transformacji, jaki wybrały. Bułgarski komunizm i transformacja systemowa również miały swoją specyfikę. Co więcej, niektóre uwarunkowania z czasów komunizmu znacząco wpłynęły na to, jak kształtował się, a następnie ewoluował system partyjny i scena polityczna w tym kraju.

W artykule analizie poddaję zagadnienie systemu partyjnego i sceny politycznej współczesnej Bułgarii. Analizuję, jak ewoluował system

- 1 A. Antoszewski, *Wyboista droga ku demokracji i autorytaryzmowi w świecie pokomunistycznym*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 16, s. 10.
- 2 E. Калинова, И. Баева, *Българските преходи 1939-2010*, София 2010 [E. Kalinowa, I. Baewa, *Bulgarskite Prehodi 1939-2010*, Sofia 2010]; J. Jackowicz, *Bułgaria. Od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej 1988-1991*, Warszawa 1992.

partyjny od 1990 r. do czasów współczesnych, tj. do 2017 r.³, oraz jaki typ systemu partyjnego obowiązywał w danym czasie w Bułgarii. Przy zastosowaniu indeksu efektywnej liczby partii⁴ (ELP) określam liczbę partii relewantnych, tzn. mających realny wpływ w parlamencie w badanym okresie. Dzięki zastosowaniu indeksu możliwe jest określenie typu systemu partyjnego. Indeks ten stosuję do wyników wyborów z lat 2001-2017. Interesuje mnie również kwestia cykliczności przeprowadzonych wyborów oraz konkurencyjności systemu, tzn. czy istniały jakieś ograniczenia w kwestii rywalizacji wyborczej. Pomocne przy analizie systemu partyjnego i sceny politycznej współczesnej Bułgarii jest przyjrzenie się w ogólnym stopniu elektoratowi. Jest to istotne, gdyż postawy wyborcze w dużym stopniu determinowały obecność niektórych partii na scenie politycznej Bułgarii. Podstawę analizy stanowią wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego z lat 1990-2017.

1. Specyfika przełomu w Bułgarii

Pojawienie się pluralizmu politycznego było jedną z najważniejszych tendencji po rozpoczęciu procesu demokratyzacji we wszystkich państwach postkomunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej. Bułgarski politolog Anton Todorow wymienia trzy główne sposoby, bądź też formy budowania owego pluralizmu w Bułgarii⁵. Pierwszą z nich jest przekształcenie ruchów dysydenckich w partie polityczne w przeddzień obalenia systemu komunistycznego. Drugą jest wznowienie działalności partii historycznych, które istniały przed II wojną światową lub przestały funkcjonować w latach 1947-1948. Natomiast trzecią z nich są podziały zachodzące wewnątrz byłej partii komunistycznej lub też procesy służące zmianie profilu politycznego partii w ramach nowego, demokratycznego środowiska. Przykładem tego

3 W tekście celowo nie uwzględniam wyników wyborów parlamentarnych z kwietnia, lipca i listopada 2021 r., gdyż będą one przedmiotem analizy w odrębnym artykule.

4 Wskaźnik ten stworzyli M. Laakso i R. Taagepera w 1979 r. Służy on do określenia relatywnego rozmiaru konkretnej partii politycznej, a przez to do określenia typu systemu partyjnego. Pod uwagę brana jest proporcja miejsc (mandatów), jakie posiada dana partia w parlamencie. Zob. M. Laakso, R. Taagepera, *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, „Comparative Political Studies”, vol. 1, 1979, no. 1. Zob. też: *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005, s. 112-122.

5 A. Todorow, *The Evolution of the Post-Communist Bulgarian Party System*, [w:] *The Impact of European Union: Case of Bulgaria, Case of Turkey*, ed. M. Getova, A.N. Uste, Sofia-Izmir 2007, s. 115-131.

typu zmiany jest np. wewnętrzpartyjne referendum w sprawie zmiany nazwy Bułgarskiej Partii Komunistycznej (BPK) na Bułgarską Partię Socjalistyczną (BPS).

W odniesieniu do Bułgarii wymienione przez A. Todorowa sposoby budowania pluralizmu są niewątpliwie zauważalne. Dla systemu partyjnego i sceny politycznej w tym kraju szczególne znaczenie miały ruchy dysydenckie, których członkowie z biegiem czasu zasilili szeregi Związku Sił Demokratycznych (ZSD). Ważna była też sytuacja wewnętrzna w byłej partii komunistycznej i zachodzące w niej podziały. Dla zrozumienia systemu partyjnego Bułgarii konieczne jest dokonanie odniesień do specyfiki reżimu komunistycznego. W szczególności ważne jest podkreślenie tak wiodącej roli partii komunistycznej, jak i pozycji opozycji antykomunistycznej w początkowym okresie przemian ustrojowych.

Cechą bułgarskiego komunizmu i transformacji, która miała znaczenie dla tworzącego się systemu partyjnego, zwłaszcza na początku przemian, był fakt, że zmiany polityczne zainicjowali *de facto* sami komuniści. W połowie lat 80. XX w. wśród członków partii komunistycznej utworzyło się reformatorskie skrzydło polityków, którzy skłonni byli przeprowadzić reformy *pierestrojki* i *glasnosti* narzucone im przez ZSRR⁶. Na początku przemian politycznych to właśnie komuniści, a w zasadzie już socjaliści skupieni wokół BPS mieli przewagę negocjacyjną nad formującą się wówczas opozycją antykomunistyczną. Fakt, że to BPS była stroną dominującą, spowodował, że w procesie transformacji to właśnie członkowie tej partii narzucali swoje rozwiązania wyborcze, które często ograniczały współzawodnictwo. Nie bez przyczyny reformy systemowe w Bułgarii określa się mianem zmiany kontrolowanej⁷. Jednym z przykładów ograniczania rywalizacji były próby przeforsowania rozwiązań w kwestii ustalenia

6 M. Spirowa, *The Bulgarian Socialist Party. The Long Road to Europe*, „Journal of Communist and Post-Communist Studies”, vol. 41, 2008, no. 4, s. 481-495; И. Баева, *Българският преход към демокрация и пазарна икономика – връщане към европейския модел*, [w:] Е. Калинова, И. Баева, *Българските преходи 1939-2010...* [I. Baewa, *Bylgarskiat prehod kym demokracia i pazarna ikonotika – wryszatane kym ewropejskijat model*, [w:] E. Kalinowa, I. Baewa, *Bylgarskite prehodi 1939-2010...*], s. 239-276.

7 W. Sokół, *Polityka reform systemów wyborczych do Zgromadzenia Narodowego w Bułgarii w latach 1990-2016*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio M, vol. 2(2017), s. 43-65; J. Wojnicki, *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Warszawa 2002, s. 41-45.

typu systemu wyborczego, struktury okręgów wyborczych i formuły wyborczej, jak również próby zmiany progu wyborczego.

Kolejną cechą bułgarskiej transformacji istotną dla jej charakteru i przebiegu był brak dojrzałej opozycji antykomunistycznej. ZSD, który spośród powstających pod koniec lat 80. formacji opozycyjnych⁸ wybił się na lidera opozycji, był bardzo kruchy. W skład koalicji wchodziło kilkanaście organizacji, które programowo zasadniczo się od siebie różniły, i to było dużą słabością opozycji. Jak podkreśla A. Todorow, koalicję tworzyły zarówno ugrupowania socjalno-demokratycznej lewicy, liberalnego centrum, jak i konserwatywnej prawicy. Tym samym opozycja była bardzo heterogeniczna, a jedyną wspólną ideologią dla wszystkich tych ugrupowań była postawa antykomunistyczna⁹. Te słabości po stronie opozycji powodowały, że w negocjacjach dominowali komuniści. Niedojrzałość bułgarskiej opozycji¹⁰ na początku transformacji pogłębiał też fakt, że w jej szeregach brakowało profesjonalnej kadry. Liderzy opozycji nie byli też rozpoznawalni i brakowało im doświadczenia w funkcjonowaniu na scenie politycznej i w życiu publicznym. Te wszystkie słabości przemawiały z kolei na korzyść komunistów skupionych w ramach BPS. Byli oni bowiem dobrze zorganizowani na poziomie zarówno krajowym, jak i lokalnym. Posiadali duże zasoby materialne, doświadczenie, a ich liderzy cieszyli się popularnością.

Brak dojrzałej opozycji antykomunistycznej wynikał po części z kilku uwarunkowań obowiązujących w bułgarskim systemie komunistycznym. Otóż komunizm był niezwykle brutalny, gdyż głęboko ingerował w życie swoich obywateli. Najogólniej rzecz ujmując, wypełnił on ze społeczeństwa bułgarskiego jakiegokolwiek możliwości i umiejętności angażowania się w życie polityczne. Ponadto głęboka internalizacja przez Bułgarów założeń ideowych reżimu doprowadziła do wytworzenia się wśród społeczeństwa tzw. syndromu człowieka

8 Powstały wówczas np. Obywatelski Komitet Obrony Ekologicznej Ruse, Niezależne Stowarzyszenie „Ekogłasnost”. Zob. E. Иванова, *Историята се завръща. Българското дисидентство 1988-1989*, София 1997 [E. Iwanowa, *Istorijata se zawryszta. Bylgarskoto disidentstvo 1988-1989*, Sofia 1997]; A. Burakowski, *Bułgaria – w poszukiwaniu końca komunizmu*, [w:] 1989 – *Jesień Narodów*, red. A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski, Warszawa 2009; J. Jackowicz, *Bułgaria. Od rządów komunistycznych...*

9 A. Todorow, *The Evolution of the Post-Communist...*

10 W. Sokół, *Polityka reform systemów wyborczych...*

radzieckiego. Cechami charakterystycznymi dla tego typu człowieka było m.in. dobrowolne podporządkowanie się, brak odpowiedzialności i samodzielnego myślenia. System komunistyczny doprowadził społeczeństwo do powszechnego marazmu¹¹. Wraz z upadkiem komunizmu syndrom człowieka tamtej epoki ciężko było zamienić na nowy typ obywatela – świadomego swoich praw, aktywnego społecznie i politycznie, otwartego i odpowiedzialnego.

W odniesieniu do systemu partyjnego i sceny politycznej ta społeczna inercja – szczególnie w początkowym okresie – wyrażała się głównie w braku dojrzałej opozycji antykomunistycznej. Natomiast w następnych latach – co pokazują wyniki wyborów parlamentarnych – miało to swoje odbicie m.in. w ogólnie niskim stopniu zaufania do instytucji państwa i polityków, jak również w braku trwałych postaw wyborczych.

Bułgarski politolog Iwan Krastew mianem „niczyich wyborców”¹² określa tę część społeczeństwa, której poglądy diametralnie się zmieniają między dwoma kolejnymi cyklami wyborczymi. „Niczyi wyborcy” potrafią zagłosować na zupełnie nową partię, utworzoną kilka tygodni przed wyborami. W historii współczesnej Bułgarii są partie polityczne, które powstawały kilka miesięcy przed wyborami i które odnosiły sukces wyborczy. Co więcej, wygrywały i tworzyły rząd.

Chwiejność poglądów bułgarskiego społeczeństwa pokazuje również inną ważną cechę systemu partyjnego Bułgarii, a mianowicie słabe zakorzenienie partii w społeczeństwie. Taka chwiejność poglądów sprzyja również łatwej manipulacji elektoratem. Częste zmiany preferencji wyborczych wśród społeczeństwa bułgarskiego mają znaczny wpływ na to, jak wygląda i kształtuje się system partyjny i scena polityczna w tym kraju.

Istotną cechą, którą można było zaobserwować szczególnie w latach 90. XX w. była silna polaryzacja bułgarskiej sceny politycznej, która w tamtym czasie przejawiała się utworzeniem dwóch przeciwstawnych obozów politycznych, tj. podziałem na zwolenników i przeciwników zmian systemowych. Również współcześnie mamy do czynienia

11 Szerzej na temat bułgarskiego komunizmu zob. np. I. Znepolski et al., *Bulgaria under Communism*, London 2018; E. Калинова, И. Баева, *Българските преходи 1939-2010...* [E. Kalinowa, I. Baewa, *Bylgarskite Prehodi 1939-2010...*].

12 I. Krastew, *Demokracja: przepraszamy za usterki*, tłum. M. Sutowski, Warszawa 2015.

z polaryzacją bułgarskiej sceny politycznej, gdzie osią podziału są np. kwestie polityki zagranicznej Bułgarii.

2. Dwublokowość lub dwupółpartyjność: 1990-2001

W pierwszym dziesięcioleciu po upadku komunizmu bułgarski system partyjny był najbardziej zbliżony do systemu dwublokowego lub dwupółpartyjnego. Już na początku przemian politycznych nastąpiła silna polaryzacja na scenie politycznej, ponieważ wytworzył się podział na przeciwników reform (BPS) i zwolenników zmian (ZSD). Taka sytuacja trwała do czasu wyborów w 2001 r., kiedy na scenie politycznej pojawiła się zupełnie nowa partia polityczna – Ruch Narodowy Symeona II (NDSV) na czele z byłym carem Symeonem Sakskoburggotskim. Powołując się na typologię systemów partyjnych Gordona Smitha¹³, był to – inaczej mówiąc – system równowagi, dwupartyjny, właśnie system dwublokowy. Tego typu system charakteryzuje wyraźna polaryzacja sił politycznych. Dominuje jeden rodzaj konfliktu, np. wynikający z podziału o charakterze społeczno-ekonomicznym układ lewica – prawica. W tym systemie dwa bloki polityczne regularnie zamieniają się rolami. Są siłą opozycyjną albo rządzącą – w zależności od woli wyborców.

Należy jednak wspomnieć, że w tym czasie pomiędzy dwoma wymienionymi obozami politycznymi istniała na scenie politycznej jeszcze jedna znacząca partia polityczna, która potwierdza to, że ówczesny system partyjny Bułgarii można nazwać również systemem dwupółpartyjnym¹⁴. Jean Blondel, charakteryzując ten typ, zwraca uwagę na istnienie w systemie dwóch silnych ugrupowań i jednej znacznie słabszej partii, ale równie ważnej dla funkcjonowania całego systemu partyjnego. Zgodnie z typologią J. Blondela najsilniejsza partia uzyskuje około 45% poparcia, druga niewiele mniej niż 40%, a trzecia około 15%. Ta trzecia partia jest ważna (relewantna) dla systemu ze względu na to, że posiada zdolność koalicyjną i odgrywa ważną rolę w trakcie tworzenia koalicji. W przypadku Bułgarii tego typu partią od począt-

13 G. Smith, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1992, s. 103-126; idem, *Western European Party Systems: On the Trail of Typology*, „West European Politics”, vol. 2, 1978, s. 133. Zob. też: *Współczesne partie i systemy partyjne...*, s. 108-127.

14 Zob. K. Sobolewska-Mysłik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2006, s. 103-114.

ku przemian politycznych był Ruch na rzecz Praw i Swobód (DPS), tj. partia skupiająca mniejszość turecką.

Niezależnie jednak od tego, którą z tych typologii przyjmiemy, niewątpliwie największą rolę w tym okresie odegrały dwa obozy polityczne, BPS i ZSD. Zarówno dla socjalistów, jak i dla opozycji zachodziły w tym czasie głębokie zmiany, które wpływały na stabilność systemu partyjnego¹⁵. Oba obozy polityczne zabiegały o uzyskanie legitymizacji na poziomie krajowym i międzynarodowym. Socjaliści dążyli do uzyskania legitymizacji dla swojego nowego programu politycznego w nowej, pokomunistycznej rzeczywistości. Wraz z upadkiem komunizmu partia komunistyczna po przemianowaniu jej na partię socjalistyczną stawała się stopniowo partią zorientowaną na wyborców. Przyjęła program socjaldemokratycznej partii lewicowej i w tym duchu starała się przekonać do siebie jak najwięcej wyborców. Przez cały ten okres zabiegała również o międzynarodową legitymizację. Pomimo faktu, że w porównaniu z koalicją antykomunistyczną BPS była w początkowym okresie transformacji partią dobrze zorganizowaną i posiadającą wielu członków, to wraz ze zmianą ustroju liczebność partii bardzo zmalała¹⁶. Pod tym względem można powiedzieć, że socjaliści wyszli osłabieni z komunizmu. Tym bardziej próbowali pozyskać nowy elektorat.

Głębokie zmiany zachodziły również w obozie koalicji antykomunistycznej. Głównym zadaniem opozycji było doprowadzenie do jej zjednoczenia. ZSD dążyło do przekształcenia kilkunastu różnych ugrupowań w jedną, stabilną, antykomunistyczną i prawicową partię. W początkowym okresie tworzenia podstaw koalicji nastąpiło jednak jej mocne osłabienie spowodowane odejściem ugrupowania Ekogłasnost. Ponadto istniał bardzo szeroki wachlarz poglądów wśród istniejących ugrupowań opozycyjnych. Z wymienionych względów początkowo trudno było zintegrować te ugrupowania w jedną koalicję antykomunistyczną.

¹⁵ A. Todorow, *The Evolution of the Post-Communist...*

¹⁶ W 1990 r. BPS, zmieniając orientację na nowoczesną socjaldemokratyczną partię, straciła około 2/3 członków. W 1990 r. partia liczyła ok. 1 miliona członków, a w czasach komunizmu było to ok. 2,8 miliona. Zob. *ibidem*.

Dokonujące się zatem w latach 90. XX w. alternacje władzy odbywały się przy równoczesnych głębokich zmianach, jakie zachodziły w obu blokach politycznych.

W latach 90. XX w. przeprowadzono w Bułgarii czterokrotnie wybory parlamentarne, z tym że pierwsze z nich były wyborami do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego (WZN), tzw. Konstytuanty (400). Były to wybory mocno ograniczone w kwestii konkurencyjności i współzawodnictwa. Sytuację tę dobrze obrazuje mobilizacja BPS do przeprowadzenia wyborów¹⁷ jak najszybciej, przy uwzględnieniu systemu mieszanego, który faworyzował duże, dobrze zorganizowane partie. Na korzyść BPS przemawiała dobrze zorganizowana struktura oraz popularność liderów partii. Opozycja natomiast zabiegała o przeprowadzenie tych wyborów w systemie proporcjonalnym, który z kolei dla niej był korzystny. Faworyzował bowiem mniejsze partie, z bardziej rozproszoną strukturą organizacyjną. Tym samym ZSD próbował przesunąć datę wyborów, by móc zmobilizować potencjalny elektorat.

W ostateczności wybory do WZN odbyły się w wariacie systemu mieszanego¹⁸. Wygrali¹⁹ je socjaliści, zdobywając bezwzględną większość mandatów (211 z 400, 54%). Zdobyte przez ZSD drugiego miejsca czyniło z niego silną opozycję polityczną, ale nie w pełni gotową do całkowitego przejścia władzy bez udziału innych partii. Dzięki wyborom ZSD stał się rzeczywistym komponentem w strukturach władzy politycznej Bułgarii. Zdobyte przez niego 36% głosów (144 mandaty) było wyrazem akceptacji i legitymizacji partii politycznej na bułgarskiej scenie politycznej. Trzecią siłą polityczną, która zdobyła najwięcej mandatów, był wspomniany DPS (23 mandaty).

Ówczesne działania socjalistów polegające na przeforsowaniu systemu mieszanego czy szybkim przeprowadzeniu wyborów niewątpliwie służyły ograniczaniu rywalizacji politycznej i tym samym

17 W. Sokół, *Polityka reform systemów wyborczych...*

18 200 deputowanych wybierano w JOW na zasadzie większości bezwzględnej, a pozostałych 200 na zasadzie proporcjonalności w WOW, przy zastosowaniu metody d'Hondta. Obowiązywał 4-procentowy próg wyborczy. Wyborca dysponował dwoma głosami. Kraj podzielono na 200 okręgów jednomandatowych przy zastosowaniu systemu większościowego i 28 wielomandatowych okręgów przy zastosowaniu systemu proporcjonalności. Zob. ibidem, s. 46. Zob. także: Г. Карасимеонов, *Партийната система в България*, София 2010 [G. Karasimeonow, *Partijnata sistema w Bylgaria*, Sofia 2010], s. 59-77.

19 Ibidem.

marginalizowaniu wciąż niedojrzałej opozycji antykomunistycznej. Dlatego z całą pewnością z początkiem przemian ustrojowych nie był to system konkurencyjny. Argumentem przemawiającym za tym była również próba delegalizacji niektórych partii, np. uniemożliwianie zarejestrowania partii o czysto etnicznym profilu, DPS²⁰.

Do pierwszej alternacji władzy doszło w 1991 r. Tym razem mandaty przeliczano w formule proporcjonalnej (31 WOW, metoda d'Hondta i 4-procentowy próg wyborczy)²¹. W wyniku wyborów²² do Zgromadzenia Narodowego (ZN, 240) mandaty otrzymały trzy partie. Wygrała je opozycja skupiona w ramach ZSD. Nie było to jednak zwycięstwo bezwzględne. Niewiele mniej głosów zdobyli socjaliści. Trzecią znaczącą siłą był DPS.

Mimo minimalnego zwycięstwa w wyborach w 1991 r., pozycja ZSD była niestabilna. Układ sił w parlamencie nie pozwalał na wyłonienie trwałej większości, w konsekwencji czego przeprowadzono kolejne wybory parlamentarne w 1994 r. W ten sposób doszło do następnej alternacji władzy. W wyniku przedterminowych wyborów ponownie sukces odnieśli socjaliści²³. Do parlamentu weszło pięć partii, w tym mniejsze ugrupowania, które łącznie uzyskały 31 mandatów (BBB – Bułgarski Blok Biznesu, i Związek Ludowy – ZL).

W połowie lat 90. XX w. Bułgaria znalazła się w głębokim kryzysie gospodarczym. Trudną sytuację w kraju pogłębiała błędnie prowadzona polityka socjalistów, w tym głównie premiera Żana Widenowa. Kryzys gospodarczy doprowadził do kolejnych przedterminowych wyborów parlamentarnych, które odbyły się w 1997 r.²⁴ W wyniku wyborów dokonała się kolejna alternacja władzy. Zwycięstwo odniosła koalicja antykomunistyczna, uzyskując miano największej siły w parlamencie. Natomiast socjaliści zdobyli najsłabszy wynik wyborczy od 1989 r. W wyniku wyborów do parlamentu weszło 5 ugrupowań. Zwycięstwo ZSD umożliwiło koalicji antykomunistycznej uzyskanie

20 Ibidem, s. 70-79.

21 W ten sposób mandaty będą przeliczane włącznie do wyborów w 2005 r. Do systemu mieszanego powrócono w wyborach w 2009 r. Potem znów zaczęto stosować i stosuje się nadal system proporcjonalny, z tym że przy zastosowaniu metody liczenia głosów Hare'a-Niemeyera. Zob. W. Sokół, *Polityka reform systemów wyborczych...*

22 Г. Карасимеонов, *Партийната система...* [G. Karasimeonow, *Partijnata sistema...*], s. 77-90.

23 Ibidem, s. 93-100.

24 Ibidem, s. 100-111.

pierwszy raz od początku przemian politycznych realnych możliwości do zrealizowania swojego programu wyborczego. Sformowany przez ZSD rząd był pierwszym w historii współczesnej Bułgarii rządem, który przetrwał pełną czteroletnią kadencję, tj. do 2001 r.

3. W kierunku wielopartyjności

Kolejne wybory parlamentarne w 2001 r. przyniosły duże zmiany na scenie politycznej Bułgarii. Następowало odejście od podziału dwubiegunowego na rzecz systemu wielopartyjnego. Trudno jednak jednoznacznie określić typ systemu partyjnego ówczesnej Bułgarii. Analiza wyborów z lat 2001-2017 skłania mnie do stwierdzenia, że na początku system przyjął formę umiarkowanej wielopartyjności, a następnie w wyniku wyborów w 2014 r. osiągnął ekstremalną wielopartyjność (8 partii).

Jednak z drugiej strony, gdy weźmiemy pod uwagę, że od 2009 r. głównym ugrupowaniem politycznym była partia GERB – Obywatele na rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii, można założyć, że system partyjny przyjął formę wielopartyjnego z jedną partią dominującą. Nie jest to jednak klasyczna forma tego typu systemu²⁵ – co prawda partia GERB wygrywała od 2009 r. wszystkie kolejne wybory parlamentarne, ale jednak nie zdobywała w nich takiej liczby głosów (ok. 45%), by móc samodzielnie sprawować rządu.

O istnieniu tego typu systemu może świadczyć także indeks efektywnej liczby partii (ELP). W latach 2001-2017 wybory odbyły się sześciokrotnie. Uzyskany wynik ELP dla wyborów przeprowadzonych w latach 2009, 2013 i 2017 jest najbardziej zbliżony do wyniku, który określa istnienie systemu wielopartyjnego z jedną partią dominującą²⁶. Natomiast indeks ELP wykorzystany do analizy wyborów z 2005 r. i 2014 r. potwierdza, że w tych latach doszło do dużego rozdrobnienia na scenie politycznej i nie było wówczas partii dominu-

25 W tego typu systemie pozostałe partie uzyskują ok. 15-20% poparcia. Główna partia wyróżnia się rozmiarem i jest niezbędna do stworzenia większościowej koalicji gabinetowej, której również sama, nie posiadając większości bezwzględnej, nie jest w stanie stworzyć. Szerzej w: *Współczesne partie i systemy...*, s. 119.

26 Według M. Laakso i R. Taagepera o istnieniu tego typu systemu świadczy ELP = 3,5. Zob. ibidem, s. 116-117.

jącej. Szczególnie sytuacja ta dotyczyła 2014 r., kiedy w parlamencie znalazło się aż 8 partii politycznych²⁷.

Wyniki wyborów z 2001 r.²⁸ i zwycięstwo w nich nowej partii utworzonej przez byłego cara Bułgarii pokazało, że dotychczasowy podział dwublokowy przestał być interesujący i w pewnym sensie też wystarczający dla wyborców. Wygrana NDSV pokazała również zmęczenie społeczeństwa dotychczasowym podziałem na lewicę i prawicę. W początkowym okresie formowania się partii NDSV, jej lider był bardzo pozytywnie odbierany przez społeczeństwo. Były car dawał bowiem nadzieję na realne zmiany, w tym m.in. na przyspieszenie kursu proeuropejskiego, poprawę wskaźników ekonomicznych i wzrost gospodarczy kraju. Symeon II był postrzegany jako osoba z zewnątrz, mająca obycie międzynarodowe. Na korzyść Symeona przemawiał również fakt, że nie był on dotychczas powiązany z polityką. Drugą najsilniejszą partią okazała się koalicja ODS – Zjednoczone Siły Demokratyczne (lider ZSD). Kolejne pozycje zajęli socjaliści (KzB – Koalicja dla Bułgarii) oraz partia DPS. W wyniku wyborów zawiązała się koalicja między partią Symeona II i DPS. Pomimo faktu, że ODS była drugim najsilniejszym ugrupowaniem (ok. 18%), to w 2001 r. doszło do głębokiego wewnątrzpartyjnego kryzysu, który spowodował osłabienie koalicji antykomunistycznej. W wyniku kryzysu, z ODS wyłoniły się trzy partie, które w kolejnych wyborach startowały oddzielnie (ODS, BNS – Bułgarski Sojusz Narodowy, i DSB – Demokraci na rzecz Silnej Bułgarii).

Dowodem na to, że w kolejnych latach system partyjny Bułgarii ewoluował w kierunku wielopartyjności, było uzyskanie w 2005 r.²⁹ mandatów aż przez siedem różnych partii politycznych. Zaskoczeniem okazało się wejście do parlamentu nowo powstałej partii Ataka, założonej przez populistę Wolena Siderowa³⁰. Zaskoczeniem okazała się również porażka NDSV – partii zwycięskiej w poprzednich wyborach. Co prawda wynik wyborczy partii Symeona II pozwolił jej na wejście

27 ELP = 4,5 określa brak partii dominującej. Dla Bułgarii wskaźnik ten w 2005 r. wynosił 4,80, a w 2014 r. 5,06. Zob. *ibidem*.

28 Г. Карасимеонов, *Партийната система...* [G. Karasimeonow, *Partijnata Sistema...*], s. 118-125.

29 *ibidem*, s. 147-157.

30 M. Popova, *Who Brought Ataka to the Political Scene? Analysis of the Vote for Bulgaria's Radical Nationalists*, [w:] *Beyond Mosque, Church and State. Alternative Narratives of the Nation in the Balkans*, ed. T. Dragastoinova, Y. Hashamova, Budapest – New York 2016, s. 259-286.

do parlamentu (ok. 20%), ale przy zdobyciu o wiele mniejszej liczby mandatów niż w poprzednich wyborach. NDSV nie miała zatem już takiego potencjału, jakim dysponowała cztery lata wcześniej. Najlepszy rezultat wyborczy osiągnęli socjaliści (ok. 31%). Wynik uzyskany przez partię NDSV i poparcie dla partii Ataka (ponad 8%) pokazało także dwie ważne cechy systemu partyjnego i sceny politycznej Bułgarii, tj. słabe zakorzenienie partii w społeczeństwie i dużą zmienność poglądów wśród wyborców. W tym cyklu wyborczym na znaczeniu zyskały bowiem skrajnie nacjonalistyczne i rasistowskie poglądy głoszone przez liderów partii Ataka. W wyniku wyborów zawiązано koalicję trzech partii: KzB, NDSV i DPS. Ponownie porażkę wyborczą poniosła prawica, która była podzielona na trzy partie. Dwie z nich – DSB i BNS, nawet nie uzyskały więcej niż 6,5% poparcia.

W wyniku kolejnych wyborów w 2009 r. powtórzył się scenariusz z poprzednich lat i sukces odniosła nowo powstała partia polityczna. Była to partia założona przez byłego burmistrza Sofii, Bojko Borisowa – Obywatele na rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii (GERB)³¹. Zaskoczeniem była zmiana na kilka miesięcy przed wyborami ordynacji wyborczej z proporcjonalnej na mieszaną. W wyniku zastosowania tego typu formuły sześć ugrupowań weszło do parlamentu. Partia Symeona II została całkowicie zmarginalizowana, nie przekraczając wymaganego progu wyborczego. Ordynację mieszaną zastosowano jedynie w 2009 r. Już w kolejnych wyborach powrócono do ordynacji proporcjonalnej, zmieniono jednak sposób liczenia głosów³².

W początkowym okresie formowania się partii GERB zarówno jej lider, jak i cały program wyborczy partii również byli pozytywnie odbierani przez społeczeństwo. Borisow deklarował gruntowne zmiany w kwestii wymiaru sprawiedliwości, walki z korupcją i przestępczością. Dodatkowo zapowiadał zwiększenie wydatków na ochronę zdrowia, a przede wszystkim w odniesieniu do polityki zagranicznej obiecał pogłębienie i przyspieszenie procesu integracji Bułgarii z UE.

Od czasu wyborów w 2009 r. partia Borisowa jest na stałe obecna w bułgarskim parlamencie i – co więcej – do 2017 r. była partią zwy-

31 Г. Карасимеонов, *Партийната система в България*, Фондация Фридрих Еберт 2019 [G. Karasimeonow, *Partijnata sistema w Bylgaria*, Friedrich Ebert Stiftung, 2019], <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/15752.pdf> [8.02.2021].

32 Było d'Hondta, jest Hare'a-Niemeyera.

cięską. Z tego właśnie powodu można przyjąć, że system partyjny Bułgarii przyjął formę wielopartyjnego z jedną partią dominującą, z tym wyjątkiem, że GERB nie zdobywała w tym czasie wystarczającej liczby głosów, by móc samodzielnie sprawować rządy. Z tego względu partia zawierała różne koalicje.

Wraz ze zwycięstwem partii Borisowa, GERB zajęła prawicowo-centrystyczne miejsce na scenie politycznej, zastępując dotychczasowe partie prawicowe (ZSD). Tym samym od lat obserwuje się systematyczny spadek poparcia dla „tradycyjnej prawicy”. Rozłam w koalicji ZSD widoczny jest od 2001 r., kiedy to pomimo faktu, że koalicja była drugim najsilniejszym ugrupowaniem, doszło do głębokiego wewnątrzpartyjnego kryzysu, który spowodował generalne osłabienie koalicji antykomunistycznej. Powstanie GERB, moim zdaniem, uwydatniło i przyspieszyło proces rozpadu partii „tradycyjnej prawicy”. Dużym zaskoczeniem jest fakt, że w wyniku przedterminowych wyborów parlamentarnych, które odbyły się w 2013 r.³³, po raz pierwszy od 1989 r. ZSD znalazł się poza parlamentem³⁴.

Georgi Karasimeonow porażki ZSD upatruje w dwóch głównych przyczynach. Po pierwsze, hasła antykomunistyczne głoszone w latach 90. XX w. przez tę partię obecnie straciły na atrakcyjności. Po drugie, główny cel polityki zagranicznej ZSD, jakim była integracja z UE i NATO, obecnie został zrealizowany. Tym samym „tradycyjna prawica” nie dysponuje już takim potencjałem, jakim dysponowała w latach 90. XX w. W związku z tym po prawej stronie sceny politycznej znalazło się miejsce dla nowych ugrupowań politycznych.

Kolejne wyniki z 2014 r.³⁵ nie świadczyły o tym, aby scena polityczna się stabilizowała. Mandaty zdobyło aż osiem ugrupowań. Sukces wyborczy, podobnie jak w 2009 i 2013 r., odniosła partia Borisowa. Największą porażkę ponieśli natomiast socjaliści, wielu dotychczasowych wyborców BPS tym razem zagłosowało bowiem na nowo powstałą partię Alternatywa na rzecz Bułgarskiego Odrodzenia (ABW). Wy-

33 R. Kolarova, M. Spirova, *Bulgaria*, „European Journal of Political Research”, vol. 52, 2013, issue 1, s. 35-38; P. Kostadinova, M. Popova, *The 2013 Parliamentary Elections in Bulgaria*, „Electoral Studies”, vol. 34, 2014, s. 365-368.

34 Г. Карасимеонов, *Партийната система в България...* [G. Karasimeonow, *Partijnata sistema w Bylgaria...*].

35 Ibidem. Zob. też: P. Kostadinova, M. Popova, *The 2014 Parliamentary Elections in Bulgaria*, „Electoral Studies”, vol. 38, 2015, s. 114-118.

bory potwierdzały również systematyczny spadek poparcia dla ZSD. Do parlamentu weszły także ugrupowania nacjonalistyczne.

Ostatnie wybory z 2017 r.³⁶ również zakończyły się zwycięstwem GERB. Drugie miejsce uzyskali socjaliści, a trzecią siłą w parlamencie była koalicja partii nacjonalistycznych, Zjednoczeni Patrioci (OP), która wraz z partią Borisowa utworzyła rząd.

Tabela nr 1

Wyniki wyborów do parlamentu w latach 2001-2017 (w procentach, liczba zdobytych mandatów)

2001	2005	2009*	2013	2014	2017
NDSV (42,74%, 120)	KzB (30,95%, 82)	GERB (39,71%, 116)	GERB (30,54%, 97)	GERB (32,67%, 84)	GERB (33,54%, 95)
ODS (18,18%, 51)	NDSV (19,88%, 53)	KzB (17,70%, 40)	KzB (26,61%, 84)	KzB (15,40%, 39)	BPS (27,93%, 80)
KzB (17,15%, 48)	DPS (12,81%, 34)	DPS (14,46%, 38)	DPS (11,31%, 36)	DPS (14,84%, 38)	OP (9,31%, 27)
DPS (7,4%, 21)	Ataka (8,14%, 21)	Ataka (9,36%, 21)	Ataka (7,30%, 23)	RB (8,89%, 23)	DPS (9,24%, 26)
Inne	ODS (7,68%, 20)	SK (6,76%, 15)	Inne	PF (7,28%, 19)	Wola (4,26%, 12)
	DSB (6,44%, 17)	RZS (4,13%, 10)		BBC (5,69%, 15)	Inne
	BNS (5,19%, 13)	Inne		Ataka (4,52%, 11)	
	Inne			ABW (4,15%, 11)	
				Inne	
ELP=2,92	ELP=4,80	ELP=3,34	ELP=3,15	ELP=5,06	ELP=3,39

Opracowanie własne.

Źródło: Centralna Komisja Wyborcza [Централна избирателна комисия], <https://www.cik.bg/>.

* Łączna liczba zdobytych mandatów (system proporcjonalny i większościowy – ordynacja mieszana).

Legenda:

NDSV – Ruch Narodowy Symeon II

ODS – Zjednoczone Siły Demokratyczne (w tym ZSD)

Ataka

BNS – Bułgarski Sojusz Narodowy

KzB – Koalicja dla Bułgarii (w tym BPS)

SK – Koalicja Błękitna (w tym ZSD)

DPS – Ruch na Rzecz Praw i Swobód

DSB – Demokraci na rzecz Silnej Bułgarii

RZS – Porządek Prawo i Sprawiedliwość

GERB – Obywatele na rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii

RB – Blok Reformatorski (w tym DSB, ZSD)

PF – Front Patriotyczny

Wola

BBC – Bułgaria bez Cenzury

BPS – Bułgarska Partia Socjalistyczna

ABW – Alternatywa na rzecz Bułgarskiego Odrodzenia

OP – Zjednoczeni Patrioci (w tym Ataka).

36 Г. Карасимеонов, *Партийната система в България...* [G. Karasimeonov, *Partijnata sistema w Bylgaria...*]; T. Jones, *The 2017 Parliamentary Elections in Bulgaria: Stabilizing the Status Quo and Normalizing the Far Right*, Balticworld.com, 22.11.2017, <http://balticworlds.com/stabilizing-the-status-quo-and-normalizing-the-far-right/> [11.02.2021].

Wnioski

System partyjny i scena polityczna Bułgarii od początku przemian politycznych podlega zmianom. W początkowych latach rodzącej się demokracji system ten przyjął formę dwublokowego lub dwuipółpartyjnego, a od 2001 r. ewoluuje on w kierunku wielopartyjności. Początkowe lata charakteryzowała silna polaryzacja sił politycznych i jasny podział na zwolenników (ZSD) i przeciwników reform (BPS). W związku z tym istniały też silne podziały społeczne. Oprócz dwóch obozów politycznych, tj. BPS i ZSD, istniała także mniejsza, ale licząca się na scenie politycznej partia – DPS. W związku z tym ówczesny system partyjny Bułgarii można nazwać również systemem dwuipółpartyjnym. Obowiązujący wówczas system partyjny można uznać za stabilny. Od 2001 r., kiedy sukces wyborczy odniosła nowo powstała partia polityczna NDSV, system zaczął ewoluować w kierunku wielopartyjnego. Od tego momentu obecne są na scenie politycznej również inne partie polityczne, takie jak Ataka czy GERB, które świadczą o wielopartyjności systemu partyjnego w Bułgarii. Analiza wyborów z lat 2001-2017 skłania mnie do stwierdzenia, że na początku system partyjny przyjął formę umiarkowanej wielopartyjności, by w wyniku wyborów w 2014 r. osiągnąć ekstremalną wielopartyjność. Z drugiej jednak strony system ten można uznać też za wielopartyjny z jedną partią dominującą (GERB).

Analiza sceny politycznej pokazuje również brak trwałych postaw wyborczych wśród społeczeństwa. Świadczą o tym sukcesy wyborcze partii powstałych kilka miesięcy przed wyborami. Ta sytuacja ukazuje również inną ważną cechę bułgarskiego systemu partyjnego, tj. słabe zakorzenienie partii w społeczeństwie.

Niepokojący jest fakt, że od 2013 r. obserwuje się w Bułgarii kryzys polityczny, którego symptomem jest m.in. częste przeprowadzanie przedterminowych wyborów parlamentarnych. W latach 2013-2017 trzykrotnie odbyły się wybory parlamentarne i wszystkie one kończyły się zwycięstwem tej samej partii politycznej – GERB.

Częste przeprowadzanie wyborów parlamentarnych nie sprzyja stabilności politycznej. Zakładając, że wraz z postępującą demokratyzacją państwa system partyjny powinien się stabilizować, a partie polityczne powinny cieszyć się większym zaufaniem społecznym – w Bułgarii obserwuje się tendencję przeciwną.

Bibliografia

- Antoszewski A., *Wyboista droga ku demokracji i autorytaryzmowi w świecie pokomunistycznym*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 16.
- Baewa I., *Bylgariskiat prehod kym demokracia i pazarna ikonomika – wrysz-tane kym ewropejskijat model*, [w:] E. Kalinowa, I. Baewa, *Bylgarskite pre-hodi 1939-2010*, Sofia 2010.
- Burakowski A., *Bułgaria – w poszukiwaniu końca komunizmu*, [w:] 1989 – *Jesień Narodów*, red. A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski, War-szawa 2009.
- Centralna Komisja Wyborcza [Централна избирателна комисија], <https://www.cik.bg/>.
- Iwanowa E., *Istorijata se zawryszta. Bylgarskoto disidentstwo 1988-1989*, So-fia 1997.
- Jackowicz J., *Bułgaria. Od rządów komunistycznych do demokracji parla-mentarnej 1988-1991*, Warszawa 1992.
- Jones T., *The 2017 Parliamentary Elections in Bulgaria: Stabilizing the Status Quo and Normalizing the Far Right*, Balticworld.com, 22.11.2017, <http://balticworlds.com/stabilizing-the-status-quo-and-normalizing-the-far-right/>.
- Kalinowa E., Baewa I., *Bylgarskite Prehodi 1939-2010*, Sofia 2010.
- Karasimeonow G., *Partijnata sistema w Bylgaria*, Sofia 2010.
- Karasimeonow G., *Partijnata sistema w Bylgaria*, Friedrich Ebert Stiftung 2019, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/15752.pdf>.
- Kolarova R., Spirova M., *Bulgaria*, „European Journal of Political Research”, vol. 52, 2013, issue 1.
- Kostadinova P., Popova M., *The 2013 Parliamentary Elections in Bulgaria*, „Electoral Studies”, vol. 34, 2014.
- Kostadinova P., Popova M., *The 2014 Parliamentary Elections in Bulgaria*, „Electoral Studies”, vol. 38, 2015.
- Krastew I., *Demokracja: przepraszamy za usterki*, tłum. M. Sutowski, War-szawa 2015.
- Laakso M., Taagepera R., *Effective Number of Parties: A Measure with Appli-cation to West Europe*, „Comparative Political Studies”, vol. 1, 1979, no. 1.
- Popova M., *Who Brought Ataka to the Political Scene? Analysis of the Vote for Bulgaria’s Radical Nationalists*, [w:] *Beyond Mosque, Church and State. Alternative Narratives of the Nation in the Balkans*, ed. T. Dragastoino-va, Y. Hashamova, Budapest – New York 2016.
- Smith G., *Western European Party Systems: On the Trail of Typology*, „West European Politics”, vol. 2, 1978.
- Smith G., *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1992.
- Sobolewska-Mysłik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2006.
- Sokół W., *Polityka reform systemów wyborczych do Zgromadzenia Narodo-wego w Bułgarii w latach 1990-2016*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska”, sectio M, vol. 2(2017).

- Spirowa M., *The Bulgarian Socialist Party. The Long Road to Europe*, „Journal of Communist and Post-Communist Studies”, vol. 41, 2008, no. 4.
- Todorow A., *The Evolution of the Post-Communist Bulgarian Party System*, [w:] *The Impact of European Union: Case of Bulgaria, Case of Turkey*, ed. M. Getova, A.N. Uste, Sofia – Izmir 2007.
- Wojnicki J., *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Warszawa 2002.
- Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005.
- Znepolski I. et al., *Bulgaria under Communism*, London 2018.